

САЙЙИД ШАРИФ ЖУРЖОНИЙНИНГ ҚУРЪОН ИЛМЛАРИГА ОИД АСАРЛАРИНИНГ МАНБАШУНОСЛИК ТАҲЛИЛИ

SOURCE ANALYSIS OF SAYYID SHARIF JURJANI'S WORKS ON THE QUR'ANIC SCIENCES

ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАБОТ САЙЙИДА ШАРИФА ДЖУРДЖАНИ ПО КОРАНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Doston MUSTAFAYEV,
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF
UZBEKISTAN,

Doctoral student of ICESCO department of Islamic
studies and Islamic civilization source study.
11, A.Kadiri, Tashkent, 100011, Uzbekistan.

E-mail: mcdos@inbox.ru

DOI: 10.47980/IAU/2022/3/4

Аннотация: Мақолада Саййид Шариф Журжоний (ваф. 816/1413) илмий фаолияти, олимнинг Қуръон илмларига оид асарлари таснифи ва уларнинг дунё кутубхоналарида сақланаётган қўлёзма нусхалари ҳақидаги маълумотлар келтирилган.

Кириш қисмида юртимиз ҳукумати томонидан қадимий ёзма манбаларни ўрганишга қаратаётган эътибор, қўлёзмаларни ўрганишнинг замонавий аҳамияти ҳақида тўхталиб ўтилган.

Асосий қисмда Саййид Шариф Журжонийнинг илмий шахсияти, унинг Қуръон илмларига оид асарлари, уларнинг таркибий тузилиши, мазкур асарларнинг мазмуни ва ўзига хос жиҳатлари ҳақидаги маълумотлар жамланиб, илмий таҳлил этилган. Олимнинг ҳозирга қадар етиб келмаган асарлари, шу билан бирга, ҳозирга қадар етиб келган, аммо ҳануз тадқиқ этилмаган мазкур соҳадаги асарларининг қўлёзма нусхалари ҳақида ҳам маълумотлар келтирилган. Олим томонидан Замахшарийнинг “ал-Кашишоф” тафсирига ёзилган “Ҳошия ала ал-Кашишоф” асарининг тўлиқ сақланган қўлёзма нусхалари, асарнинг хусусиятлари ва замонавий нашрлари хусусида маълумотлар зикр этилган. Шунингдек, муфрадотул-Қуръон йўналиши бўйича ёзилган ва бугунги кунга қадар тўлиқ етиб келган “Таржумон ал-Қуръон” асарининг дунё кутубхоналарида сақланаётган нусхалари ва уларнинг хусусиятлари билан яқиндан таништирилган.

Дунёнинг айрим фондларида Журжонийга нисбат берилган қўлёзма асарларнинг аслида олимга тегишли эмаслиги илмий далиллар асосида исботланган. Шу билан бирга, ислом оламида машҳур “ат-Таърифот” асарининг ҳам икки машҳур ва тўлиқ ҳолда сақланган

қўлёзма нусхалари тавсифи келтириб ўтилган. Зеро, “ат-Таърифот” асарида йигирмага яқин Қуръонда зикр этилган сўзлар ва Қуръон илмларига оид истилоҳларнинг таърифлари келтирилган бўлиб, шу жиҳатдан мазкур асарни ҳам олимнинг Қуръон илмларига оид асарлари қаторида ўрганиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Хулоса қисмида, Журжонийнинг Қуръон илмларига оид асарларини ўрганиш темурийлар даври илмий муҳити, хусусан, бу даврдаги Қуръон илмлари ривожини яна ҳам тўлиқ ўрганиш имкониятини бериши, қолаверса, олимнинг Қуръон сўзларини шарҳлашдаги ўзига хос услубини ўрганиш қуръонишунослик соҳаси тадқиқотларида муҳим саналиши ҳақида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: Журжоний, Қуръон илмлари, Ҳошия ала ал-Кашишоф, Таржумон ал-Қуръон, ат-Таърифот, қўлёзма нусхалари.

Аннотация: В статье представлены сведения о научной деятельности Саййида Шарифа Джурджани, классификация трудов ученого по кораническим наукам, а также их рукописные копии, хранящиеся в мировых библиотеках.

Во введении обсуждается внимание, уделяемое правительством нашей страны изучению древних письменных источников а также актуальность изучения рукописей.

В основной части собраны и научно проанализированы сведения о личности Саййида Шарифа Джурджани, его работах, связанных с кораническими науками, их структуре, содержании и конкретных аспектах этих работ. Приводятся также не дошедшие до сих пор труды ученого, а также дошедшие до настоящего времени, но еще не исследованные рукописные копии работ в этой области. Упоминаются полностью сохранившиеся рукописные копии произведения «Хашия ала ал-Кашишоф», написанные ученым на комментарий Замахшари к «Кашишоф», сведения об особенностях произведения и современных изданиях. Также близко представлены экземпляры «Тарджумон аль-Коран», написанные в направлении муфрадотуль-Корана и дошедшие до наших дней, которые хранятся в библиотеках мира, их характеристики.

На основе научных данных доказано, что рукописи, приписываемые Джурджани в некоторых фондах мира, на самом деле не принадлежат ученому. В то же время дается описание двух известных и полностью сохранившихся в исламском мире рукописных копий знаменитого произведения «ат-Тарифат». Ведь в труде «ат-Тарифат» около двадцати слов, упоминаемых в Коране, и определений терминов, относящихся к кораническим наукам. В связи с этим было сочтено целесообразным изучить этот труд среди работ ученого по кораническим наукам.

В заключительной части указывается, что изучение трудов Джурджани по кораническим наукам дает возможность изучить научную среду Тимуридского периода, в частности развитие коранических наук в этот период. Уникальный метод толкования слов Корана считается важным в области изучения Корана.

Ключевые слова: Джурджани, Коранические науки, Хашия ала аль-Кашшоф, Тарджумон аль-Коран, ат-Таърифат, рукопись.

Abstract: The article provides information about the scientific activity of Sayyid Sharif Jurjani, the classification of the scholar's works on the Qur'anic sciences, and their manuscript copies stored in world libraries.

The introductory part discusses the attention paid by our government to the study of ancient written sources, and the modern importance of the study of manuscripts.

In the body part, information about the scientific personality of Sayyid Sharif Jurjani, his works related to Qur'anic sciences, their structure, the content, and specific aspects of these works are collected and scientifically analyzed. The article also pays attention to the works of the scholar that did not reach us and the manuscript copies of the works in this field that have reached so far but have not yet been researched. Information about the fully preserved manuscript copies of the work "Hashiya ala al-Kashshaf" written by the scholar as a commentary to Zamakhshari's "Kashshaf", features of this work and modern editions are given in the article. Also, the copies of the work "Tarjuman al-Qur'an" written in the style of Mufradat al-Qur'an which have reached us and kept in the world's libraries, and their characteristics are closely introduced.

It has been proven based on scientific evidence that the manuscripts attributed to Jurjani in some world funds do not belong to the scholar. At the same time, the description of two well-known and completely preserved manuscript copies of the famous work «at-Ta'rifat» in the Islamic world is given. After all, about twenty words mentioned in the Qur'an and definitions of the terms related to the Qur'anic sciences are given in the work "at-Ta'rifat". In this regard, it was appropriate to study this work as one of the works of the scholar on the Qur'anic sciences.

In the conclusion part, it is pointed out that the study of Jurjani's works on Qur'anic sciences allows for studying the scientific environment of the Timurid period, in particular, the development of Qur'anic sciences in this period. Moreover, the study of the scholar's unique method of interpreting the words of the Qur'an is considered significant in the field of Qur'anic studies.

Key words: Jurjani, Qur'anic sciences, Hashiya ala al-Kashshof, Tarjuman al-Quran, at-Ta'rifat, manuscript.

КИРИШ

Қадимий ёзма манбалар ўтмиш ва келажак орасини боғловчи муҳим воситалардан ҳисобланади. Шу ҳақиқатни юзага чиқариш мақсадида бугун мазкур турдаги манбаларни сақлаш ва ўрганишга ҳукумат миқёсида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, 2017 йил 24 майда қабул қилинган “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари

тўғрисида” ПҚ-2995-сон ҳамда 2022 йил 10 февралда қабул қилинган “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш ва тадқиқ этиш тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-126-сонли Президент Қарорларининг қабул қилиниши фикримизни тасдиқлайди.

Ёзма манбаларни тадқиқ этиш исломшунослик фанининг муҳим йўналиши ҳисобланган қуръоншунослик соҳасига оид тадқиқотларда ҳам улкан аҳамият касб этади. Хусусан, миллий давлатчилигимиз асоси бўлмиш темурийлар даврида фаолият юритган Саййид Шариф Журжоний қаламига мансуб Қуръон илмларига оид асарларнинг манбашунослик таҳлили мазкур давр илмий муҳитини ёритишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

УСЛУБ

Журжонийнинг Қуръон илмларига оид асарларининг манбашунослик таҳлилин аналга оширишда тарихий таҳлил методи муҳим ҳисобланади. Унинг Шероз ва Самарқанддаги илмий фаолияти бевосита олим томонидан ёзилган асарлар илмий йўналиши ва мавзусига ўз таъсирини ўтказмай қолмаган.

Шунингдек, дунё кутубхоналарида сақланаётган қўлёзма асарларнинг Журжонийга нотўғри нисбат берилиш ҳолатлари талайгина. Хусусан, калом илмига оид “Ҳошия аъла шарҳит-Тажрид” ва “ал-Кашшоф” асарига шарҳ сифатида ёзилган “Шарҳ мушкилат ал-Қуръон” асарлари Журжонийга хато нисбат берилган. Ушбу хулосаларга келишда эса қўлёзмаларни мантиқийлик асосида, қиёсий таҳлил ва кодикологик услублар воситасида ўрганиш аҳамиятлидир.

НАТИЖА

Саййид Шариф Журжоний (ваф. 816/1413) мантиқ, фалсафа, ақоид, фикҳ, ҳадис, тасаввуф, геометрия, астрономия каби бир неча илмларга оид юзга яқин асар ёзган қомусий олим бўлиб, у Замахшарийнинг “ал-Кашшоф” асарига ҳошия битиши ва Қуръони каримда зикр этилган лафзлар изоҳига бағишланган асар ёзиши орқали Қуръон илмлари борасида ҳам етук олим эканини исботлаган.

Тадқиқотларга кўра, Саййид Шариф Журжонийнинг Қуръон ва Қуръон илмларига оид бир неча асарлари мавжудлиги аниқланган. Улардан “Ҳошия ала ал-Кашшоф”, Қуръони каримдаги сўзлар изоҳига оид “Таржумон ал-Қуръон”, диний

истилоҳлар таърифларига оид “ат-Таърифот” номли асарларининг қўлёзма нусхалари ҳозирга қадар сақланиб қолган. Олимнинг “Бақара” ва “Оли Имрон” суралари тафсирига бағишланган “Тафсир аз-заҳровайн”, “Ҳошия ала тафсир ал-Байзовий” номли асарлари ҳамда “Фуссилат” сураси 53-оят тафсирига бағишланган “Рисола фи қовлиҳи таала “Санурийҳим аятина фи-л-офоқи ва фи анфусиҳим” (Шайх Муҳаммад Содик, 2014:57) номли рисоалари био-библиографик асарларда зикр этилган бўлса-да, бугунга қадар уларнинг қўлёзма нусхалари мавжуд эканлиги аниқланмаган.

МУҲОКАМА

“Ал-Кашшоф” асари ислом цивилизациясида муҳим ўрин тутган тафсир асарларидан саналади. Замахшарий (ваф. 538/1143) унда ҳимматларни уйғотувчи ва ақлларни чархловчи саволлар билан ўқувчига мурожаат қилади. Асрлар давомида олимлар асарнинг жумла, сўз, ҳатто ҳарфларигача тадқиқ қилганлар. Замахшарий сўзсиз араб тили имоми бўлган. Олимнинг араб тилидаги хизматлари унинг таълимотидаги айрим жиҳатларни беркитади. “Ал-Кашшоф” асарини ақидавий нуқтаи назардан, унда келтирилган жумла ва сўзларни балоғат илми нуқтаи назаридан тадқиқ этишга доир бир неча шарҳ ва ҳошиялар битилган. Уларнинг орасида энг машҳурларидан бири Саййид Шариф Журжонийнинг мазкур асарга битган “Ҳошия ала ал-Кашшоф” номли асаридир.

Журжонийнинг мазкур асари қачон ва қаерда ёзилгани ҳақида манбаларда аниқ маълумотлар келтирилмаган бўлса-да, асар савияси ва унда келтирилган маълумотларга кўра, олим уни етарли илм таҳсил қилганидан сўнг ҳамда 791/1389 йилларда Тафтазоний билан олиб борган мунозаралари вақтида ёхуд бундан бир муддат кейин таълиф этган, дея оламиз. Чунки Журжоний бу асарида “Баъзилар шундай иддао қилади” (Журжоний, 2012: 25) каби ифодаalar орқали Тафтазоний ва ўзи ўртасида кечган мунозараларга ишора этади (Gümüş, 1993:179).

Бугунги кунда асарнинг юзга яқин қўлёзма нусхалари Ўзбекистон, Туркия, Саудия Қиролиги, Миср, Тунис, АҚШ каби дунёнинг бир қатор давлатларидаги кутубхоналарда сақланади. Асар қўлёзмалари ҳақидаги маълумотларни улар сақланаётган давлатлар асосида ўрганиш асарнинг тарқалиш ҳудуди ҳақида хулоса қилишга ёрдам беради.

Тошкент нусхаси:

ЎЗР ШИ № 4693 рақами билан “Ҳошия ала ал-Кашшоф” асарининг 895/1490 йилда кўчирилган бир нусхаси сақланади. Ушбу қўлёзманинг дастлабки қисми мавжуд эмас. Қўлёзма жигар ранг тери билан муқоваланган. Асар насх хатида кўчирилган бўлиб, 144 варақдан иборат, сатрлар сони 25, саҳифа ўлчами эса 26х18 см. Унинг охириги қисми мавжуд бўлиб, бошқа қўлёзмалар каби *على إنتزاع الرزق وأنه لا قرينة* [ва аннаҳу лаа қорийната аълаа интизаъи-р-ризқи мина-с-самароти бал ҳийа фий нафсиҳаа ризқун] жумласи билан яқунланган. Колофон қисмида қўлёзманинг ёзиб тугалланган санаси ва ким томонидан ёзилгани аниқ кўрсатилган. Унда: “Ушбу китоб 895 йилнинг Рабиъул аввал ойи жума куни, жума намози адо этилганидан сўнг ал-Малик ал-Қовий ал-Маннон Зот бўлган Аллоҳнинг ҳақир қули Ҳожи Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Кирмоний томонидан ёзиб тугатилди”, деб ёзилган.

Туркия нусхалари:

Бугунги кунда “Ҳошия ала ал-Кашшоф” асарининг энг кўп қўлёзма нусхалари Туркия кутубхоналарида сақланади. Уларнинг сони юзга яқин нусхани ташкил этади. Асарнинг тўлиқ сақланган нусхаларидан бири Сулаймония кутубхонаси тизимидаги Роғиб Пошо кутубхонасида №171 инвентарь рақам билан сақланади. Қўлёзманинг қачон ва ким томонидан кўчирилгани ҳақида қайдлар келтирилмаган. Асар араб тилида, таълиқ хатида кўчирилган бўлиб, 168 варақ, 336 саҳифадан иборат. Ҳар бир саҳифага 21 қатор матн ёзилган. Саҳифа ўлчами 13,6х17,9 см, матн ўлчами эса 0,77х13,1 см. Қўлёзма муқоваланган. Мазкур нусха ҳам барча тўлиқ сақланган нусхалар каби *قال الشيخ جار الله العلامة، أحسن الله إكرامه في دار المقامة: الحمد لله الذي أنزل القرآن* [Қола аш-шайх Жоруллоҳ ал-аллама аҳсан-Аллоҳу икроматуҳу фи дар ал-муқомати. Ал-ҳамду лиллаҳиллазий анзала ал-Қуръан] (Журжоний, Ҳошия ала ал-Кашшоф, р. 2) сўзлари билан бошланиб, *وأنه لا قرينة* [ва аннаҳу лаа қорийната аълаа интизаъи-р-ризқи мина-с-самароти бал ҳийа фий нафсиҳаа ризқун] (Журжоний, Ҳошия ала ал-Кашшоф, р. 168) жумласи билан яқунланган. Қўлёзма садри аъзам Роғиб Пошо томонидан вақф қилинган бўлиб, қўлёзманинг аввалги ва охириги саҳифаларида буни тасдиқловчи муҳр босилган.

Юқорида таъкидланганидек, Туркия кутубхоналарида асарнинг юзга яқин қўлёзма ва тошбосма нусхалари сақланади. Хусусан, Сулаймония кутубхонасининг Домад Иброҳим Пошо коллекциясида №77, №175 (824/1421 йил), №176, №177 рақамли, Қайсари Рошид афанди

коллекциясида №1/61 рақамли, Валиюддин Жоруллоҳ коллекциясида №206, №207, №209 рақамли, Валиюддин Афанди коллекциясида №333, №334, №335 рақамли, Лолали коллекциясида №332, №333, №334 рақамли, Қилич Али коллекциясида №158, №159, №160 рақамли, Файзуллоҳ Афанди коллекциясида №166 рақамли, Фотиҳ коллекциясида №574, №575, №576, №577, №578, №579, №580, №581 рақамли, Шаҳид Али коллекциясида №259, №260, №318 рақамли, Селим Оға коллекциясида №137 рақамли, Рашид Муҳаммад Афанди коллекциясида №80 рақамли, Рустам Поша коллекциясида №69, №70 рақамли, Ҳамидийя коллекциясида №170 рақамли, Ҳаким ўғли коллекциясида №97 рақамли, Ҳасан Ҳасаний коллекциясида №78 рақамли, Журлили Али Поша коллекциясида №77 рақамли, Асъад Афанди коллекциясида №236 рақамли, Аё София коллекциясида №410 рақамли, Ғози Хисрав коллекциясида №3695 рақамли, Бобониён коллекциясида №297, №298 рақамли (1091/1680 йил) нусхалар, шунингдек, Сулаймония кутубхонаси тизимидаги Нурусомния кутубхонасида №558 ва №559 рақамли, Кўпрулу кутубхонасида №192, №122 рақамли қўлёзма нусхалари сақланади. Шунингдек, Миллат қўлёзмалар кутубхонаси Файзуллоҳ Афанди қисмида №166 рақам билан асарнинг бир қўлёзма нусхаси сақланади.

Саудия Арабистони нусхалари:

Саудия Қироллигининг Малик Сауд университети кутубхонасида “Ҳошия ала ал-Кашшоф” асарининг №212/5111 ҳамда №212/2809 рақамлари билан иккита қўлёзма нусхалари сақланади. Ҳар икки нусха ҳам тўлиқ ва яхши ҳолатда сақланган.

№212/5111 рақамли нусха 973/1566 йилда кўчирилган. Буни китоб охирида хаттотнинг қуйидаги сўзлари тасдиқлайди: “Китобат 973 йилнинг муборак жумадул-уло ойида тугатилди. Ушбулар ал-Малик, ал-Фаттоҳ Зотнинг тавфиқи билан шайх, муҳаққиқ, закий, мудаққиқ, мутақаддим ва мутаххирлар пешвоси Саййид Шариф Журжоний қоддасаллоҳу сирроҳунинг “ал-Кашшоф”да келган мушкул ўринларни таҳқиқ қилиш ва ноаниқ ўринларни очиб беришдаги муяссар бўлганидир” (Журжоний, Ҳошия ала ал-Кашшоф, XVI аср : 168). Қўлёзма муқоваланган, араб тилида, таълиқ хатида қора сиёҳда, Замахшарийнинг сўзига ишора қилувчи قوله [қовлуху] сўзлари эса қизил сиёҳда кўчирилган. Хаттот исми кўрсатилмаган. Манба 127 варақ, 254 саҳифадан иборат бўлиб, ҳар бир саҳифа матни 27 сатрдан иборат. Саҳифа ўлчами 14х18 см ни ташкил этади.

Ушбу кутубхонада №212/2809 рақам остида сақланаётган қўлёзма нусха XVII асрга оид манба бўлиб, 108 варақ, 216 саҳифадан иборат. Қўлёзма муқоваланган, таълиқ хатида, қора сиёҳда кўчирилган. Матн 23 қатордан иборат бўлиб, ўлчами 13,5х18 см. Хаттот 24 саҳифагача قوله [қовлуху] сўзларини қизил сиёҳда кўчирган. 25 саҳифадан бошлаб, матн орасида кичик-кичик бўш ўринлар қолдирган. Мазкур бўш ўринлар قوله [қовлуху] сўзини ёзиш учун қолдирилган бўлиб, кейинчалик номаълум сабабларга кўра тўлдирилмаган. Манбанинг баъзи саҳифалари пойгирланган, айрим саҳифаларда ҳошиялар ёзилган. Шунингдек, Макка Мукаррама кутубхонасида №48 рақам остида асарнинг яна бир қўлёзма нусхаси сақланади.

АҚШ нусхалари:

АҚШнинг Принстон университети кутубхонасида эса №ymdi_03_135 рақами остида асарнинг тўлиқ сақланган қўлёзма нусхаси мавжуд. Қўлёзма 1077/1667 йилда Ҳусайн ибн Муҳаммад Мағрибий томонидан араб тилида, насх хатида кўчирилган. Қўлёзма 136 варақ, 272 саҳифадан иборат. Ҳар саҳифага 37 қатордан иборат матн ёзилган. Саҳифа ўлчами 29,5х20 см, матн ўлчами эса 21х13,5 см. Муқоваланган, барча нусхалар каби بسم الله الرحمن الرحيم قال جاز الله العلامة أحسن الله إكرامه [Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм. Қола Жоруллоҳ ал-аллама аҳсан-Аллоҳу икромашу] сўзлари билан бошланган (Журжоний, Ҳошия ала ал-Кашшоф, XVII аср, р. 6). Асар боб ва фаслларга ажратилмаган, қора сиёҳда кўчирилган. Журжонийнинг Замахшарий сўзига ишора қилган قوله [қовлуху] сўзларининг барчаси қизил сиёҳда кўчирилган. Колофон қисмида қўлёзманинг ёзиб тугалланган санаси ва ким томонидан ёзилгани аниқ кўрсатилган. Унда: “Ушбулар Саййид Шариф раҳимахуллоҳнинг “ал-Кашшоф”га ёзган ҳошиясида топилганларининг ниҳояси. Оламлар Робби Аллоҳга ҳамд, саййидимиз Муҳаммад ва у зотнинг оилаларига Аллоҳнинг салот ва саломлари бўлсин. Ҳошияни фақир банда Ҳусайн ибн Муҳаммад Мағрибий, Аллоҳ икки дунёда унга лутф қилсин, ... ҳижрий 1077 йил, Ражаб ойининг ўн олтинчи куни ёзиб тугатди” (Журжоний, Ҳошия ала ал-Кашшоф, XVII аср:136-саҳифа), деб қайд этилган.

Шунингдек, АҚШнинг Мичиган университети кутубхонаси, Туниснинг Дор ал-кутуб ал-ватанийя кутубхонаси, Мисрдаги Зоҳирийя, ал-Хизана ат-Таймурийя, Эроннинг Остон Қудс Ризавий каби дунёнинг бир қатор кутубхоналарида асарнинг яна қирққа яқин қўлёзма нусхалари сақланади.

“Ҳошия ала ал-Кашшоф” асарининг замонавий нашрлари. Олимлар орасида ўзига хос кадрга эга бўлган Журжонийнинг мазкур асари дастлаб 1308/1891 йилда Мисрда босилган бўлиб, кейинчалик Қоҳирада 1318/1900 ва 1385/1965 йилларда “ал-Кашшоф” тафсири билан биргаликда бир неча маротаба нашр этилган. Шунингдек, Байрутда ҳам “ал-Кашшоф” асарининг ҳошиясида нашр этилган бўлиб, нашр санаси аниқ кўрсатилмаган.

Асарнинг энг охириги замонавий нашри марокашлик тадқиқотчи доктор Рашид бин Умар Арозий томонидан Саудия Арабистонининг “Жамиа Малик Сауд” кутубхонасидаги №5111 ва №2809 нусхалар ҳамда Мичиган университетидаги №IL 85, II.217 N16, B.I.290 рақамли нусха асосида 2016 йилда тайёрланган.

“Таржумон ал-Қуръон” асарининг қўлёзма нусхалари.

Саййид Шариф Журжонийнинг Қуръон сўзларини изоҳлашга бағишланган “Таржумон ал-Қуръон” асари ҳам муфрадоту-л-Қуръон соҳасида ёзилган муҳим асарлардан ҳисобланади. Асар ҳақида Ҳожи Халифа “Кашфуз-зунун” асарида: “Аллома бу китоб ҳақида “Ҳошия аъла ал-Кашшоф”да зикр қилган” (Халифа, 2008:397), дейди.

“Истиоза” (Аъузу биллааҳи мина-ш-шайтони-р-рожим) ва “басмала” (бисмиллааҳи-р-Роҳмаани-р-Роҳийм) ҳамда Қуръони каримда мавжуд калималарнинг форс тилига таржима ва изоҳларидан иборат мазкур асар, сўзларнинг масдар шаклига кўра тартибланган луғат илмига оид асардир. Журжоний ушбу асарни Қуръони карим суралари тартибида ёзган бўлиб, ундан бир аср кейин Одил ибн Али Хуросоний томонидан алифбо тартибида тартибланган. Асар бугунги кунимизгача етиб келган бўлиб, 1954 йил Техронда, Ҳайдарий нашриётида чоп этилган.

Асарнинг қўлёзма нусхалари Ўзбекистон, Эрон, Туркия кутубхоналарида сақланмоқда.

Тошкент нусхаси:

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида № 48/6 инвентарь рақам билан “Таржумон ал-Қуръон” асарининг битта қўлёзма нусхаси сақланмоқда. Асарнинг номи қўлёзмада ترجمان لغت – “Таржумоне луғат” тарзида ифодаланган. Қўлёзма форс тилида ёзилган бўлиб, XIV асрга оид саналади. Варақлар сони 48 та бўлиб, саҳифа ўлчами 13,5х21 см. Қўлёзма 1261/1845 йили кўчирилган. Асар: الحمد لوليتہ و الصلاة على نبيه والسلام على

وليه [Ал-ҳамду ли валиййатиҳи ва-с-солату аъла набиййиҳи ва-с-салаам аъла валиййиҳи] сўзлари билан бошланиб, ليك جر من رمز دال هم الف گشت از كنون, сўзлари билан якунланган. Калофонда эса китоб ёзиб тугатилганига ишора қилувчи تم كلام بعون الملك الوهاب [Тамма калаам би-аъвни-л-Малик ал-Ваҳхааб] сўзлари битилган.

Туркия нусхалари:

Сулаймония кутубхонаси, Шеҳид Али Пошо бўлими, №2605 инвентарь рақам билан сақланаётган асарнинг бир нусхаси Журжонийдан қарийб бир аср кейин яшаган Одил ибн Али томонидан алифбо бўйича тартибланган нусха ҳисобланади. Колофон бўйлиб кетганлиги сабабли уни тўлиқ ўқишнинг имкони мавжуд эмас. Аммо унинг 870 йил сафар ойида тугалланганлиги ҳақидаги ёзувларни ўқиш мумкин. Қўлёзма муковаси таъмирланган. Муқованинг ички қисмида асарнинг луғат илмига оид эканига ишора қилувчи في اللغة [фи-л-луғо] ибораси ҳамда асар номи ترجمان اللغة [Таржумон ал-луғо] сўзлари битилган. Қизиқарли томони, Журжонийнинг ушбу асари барча манбаларда “Таржумон ал-Қуръон” деб тилга олинади. Мазкур нусха ва Тошкент нусхасида асар номи деярли бир хил кўрсатилган. Бу эса асарнинг бирдан ортик номлар билан шуҳрат топганини кўрсатади. Пойгирланган. Айрим саҳифаларда ҳошиялар мавжуд. Насх хатида, қора сиёҳда кўчирилган. Таърифи келтирилатган сўзнинг аввали ва таъриф сўнгига қизил сиёҳда нуқталар қўйилган. Китоб басмала билан бошланган. Ҳамд ва санодан сўнг муаллиф асарнинг ёзилиш сабаби ҳақида шундай дейди: “Ушбу китоб дунё уламолари алломаси Саййид Шариф Журжонийнинг “Таржумон”идир, Аллоҳ қабрини нурга тўлдириб, ундан рози бўлсин” (Журжоний, 1487:2). Китоб “таржумон” сўзининг таърифи билан бошланиб, Қуръони каримда зикр этилган يومئذ [йавмаизин] – “ўша кунда” сўзи таърифи билан якунланган. Қўлёзмага Шаҳид Али Пошо кутубхонаси муҳри ҳам босилган. Қўлёзма варақлари сони 149 та бўлиб, саҳифа ўлчами 13,5х21 см. Ҳар бир саҳифага 9 қатор матн ёзилган. Пойгирланган, айрим саҳифаларда ҳошиялар мавжуд.

Сулаймония кутубхонасининг Муҳаммад Ҳафид бўлимида асарнинг бир қўлёзма нусхаси №428 инвентарь рақам билан сақланади.

Эрон нусхалари:

Эроннинг Мажлиси шўро миллий кутубхонасида №1249 инвентарь рақам остида сақланаётган манбада Журжоний қаламига мансуб “Таржумон ал-Қуръон” асарининг Шайх Маҳмуд Кавбаноний

томонидан араб алифбоси бўйича тартиблаган нусхаси ва Маҳмуд ибн Умар Қози Забанжийнинг “Муҳаззаб ал-асмо” номли икки китоб жамланган бўлиб, ҳар икки китобни Али ибн Муборак Фаҳражий томонидан 892/1487 йили насх хатида, қора сиёҳда кўчирилган. Қуръоний сўзлар “ал” аниқлик артикли билан келтирилган. Феълларнинг масдар шакллари берилган. Сўз бошланадиган ҳарфга далолат қилувчи фасллар қизил сиёҳда ажратиб кўрсатилган. Масалан, باب الألف المكسورة [баб ал-алиф ал-максуро] деб ёзилиб, сўнг الإبل [ал-ибл] – “туя”, الإبلас [ал-иблас] – “ноумид бўлиш”, الإنجيل [ал-Инжил] – “Инжил” каби сўзлар кетма-кет келтирилган. Қўлёзма варақлари сони 107 та бўлиб, “Таржумон ал-Қуръон” асарининг ҳажми шундан 33 саҳифани эгаллайди. Саҳифа ўлчами 25x17 см. Ҳар бир саҳифага 25 қатордан иборат матн ёзилган. “Таржумон ал-Қуръон” асарининг ушбу нусхаси ҳақида тадқиқотларда зикр этилмаган.

Эроннинг мазкур кутубхонасида №8760 рақам билан сақланаётган қўлёзма “Таржумон ал-Қуръон” асарининг тўлиқ сақланган нусхаси бўлиб, XVI асрга оид манба ҳисобланади. Колофон қисмида асар зул-ҳижжа ойида Салмон ибн Мавлоно Маҳмуд томонидан кўчирилгани қайд этилган. Қўлёзма муқоваланган, настаълиқ хатида, қора сиёҳда кўчирилган. Асар басмала ва این کتاب ترجمان قرانست [Ийн китоб Таржумоне Қуръонаст] (Журжоний, р. 2) сўзлари билан бошланиб, Нас сурасидаги الجنة [ал-жинна] сўзи таърифи билан тугалланган. Сура номлари қизил сиёҳда ёзилган. Таърифланаётган сўз устига қизил чизик чизилган. Пойгирланган, айрим саҳифаларда хошиялар мавжуд. Қўлёзма варақлари сони 58 та бўлиб, саҳифа ўлчами 17,5x9 см. Ҳар бир саҳифага 16 қатордан иборат матн жойлаштирилган.

Мазкур кутубхонада №19087 инвентарь рақам остида асарнинг Одил ибн Али томонидан араб алифбосига кўра тартибланган, тўлиқ ва яхши ҳолатда етиб келган нусхаси сақланади. Каталогларда мазкур асар “Тартиб Таржумон ал-Қуръон” номи билан ҳам қайд этилади. Қўлёзма Муҳаммад Қосим ибн Муҳаммад Шафеъ томонидан 1098/1687 йили сафар ойининг йигирманчисида, сешанба куни кўчириб тугалланган. Қўлёзма муқоваланган. Асар форс тилида, насх хатида, қора сиёҳда кўчирилган. Қуръонда келган сўзлар уларнинг бош ҳарфлари бўйича ¹ [алиф] ҳарфидан ي [йа] ҳарфигача кетма-кет келтирилган. Масалан, қизил сиёҳда حرف التاء [ҳарф ат-та] деб ёзилиб, сўнг ت [та] ҳарфи билан бошланувчи сўзлар келтирилган. Саҳифалар пойгирланган, айримларида хошиялар мавжуд. Қўлёзма варақлари сони 71, саҳифалар сони 142 та бўлиб, саҳифа ўлчами 14x9 см. Ҳар бир саҳифага 13 қатордан иборат матн жойлаштирилган.

Асарнинг Одил ибн Али томонидан тартибланган яна бир нусхаси Эрондаги Исломиё ва эроний қўлёзмалар хазинасида №IRN-020-0291 рақам остида сақланадиган жамланма таркибида 179–204-саҳифалардан ўрин олган. Қўлёзма Муҳаммад Жаъфар ибн Муҳаммад Акбар томонидан 1125/1713 йили насх хатида, қора сиёҳда кўчирилган. Пойгирланган, айрим саҳифаларида хошиялар мавжуд. Қайта муқоваланган. 13 варақ, 26 саҳифадан иборат бўлиб, асарнинг тўлиқ сақланган нусхаси ҳисобланмайди. Яъни асарнинг бош қисми мавжуд, аммо أنت [анта] – “сен” сўзининг таржимаси билан якунланган.

Эроннинг Остон Қудс Ризавий кутубхонасида №1459 инвентарь рақам билан асарнинг яна бир қўлёзма нусхаси сақланади.

“Ат-Таърифот” асарининг қўлёзма нусхалари:

Исломиё илмларга оид истилоҳларга бағишланган “ат-Таърифот” (“Таърифлар”) номли асар олим илмий меросининг энг кўзга кўринган намуналаридан бири ҳисобланади.

Муаллифнинг сўзига кўра, исломий илмлар соҳасида ўз даврига қадар ёзилган бутун бошли асарлардан саралаб олинган ушбу қомус илм талабидаги кишиларга қулайлик туғдириш мақсадида тасниф этилган бўлиб, алифбо ҳарфлари тартибида тузилган.

Журжоний ўзининг бу китобида икки мингдан ортиқ истилоҳнинг таърифини келтирган бўлиб, улар асосан калом, фалсафа, мантиқ, наҳв, сарф, аруз, қофия, тафсир, ҳадис, фикх, фароиз, усулул фикх, ҳисоб, балоғат, тасаввуф, астрономия, тиббиёт каби илмларга хос истилоҳларни ўз ичига олган (Шайх Муҳаммад Содик, 2014:68).

“Ат-Таърифот” асари Журжонийнинг энг кўп ўрганилган ва энг машҳур асари ҳисобланади. Асарнинг қўлёзма нусхалари дунёнинг ҳар бир бурчагидан топилади. Хусусан, Саудия Қироллигининг Малик Сауд университети кутубхонасида №6840 инвентарь рақам билан асарнинг яхши ҳолатда сақланган нусхаси мавжуд. Асар 1268/1852 йилда, Ҳофиз Муҳаммад ибн Абдурахим томонидан кўчирилган. Қўлёзма 101 варақдан иборат бўлиб, саҳифа ўлчами 20x14,5 см. Пойгирланган, айрим саҳифаларда хошиялар мавжуд. Китобнинг 14-саҳифасига қадар таърифи келтириляётган сўзлар қизил сиёҳда кўчирилган. Кейинги саҳифалардан бошлаб китобнинг охиригача сўзлар қора сиёҳда ёзилиб, устига қизил чизик тортиб қўйилган.

Ушбу китобнинг яна бир яхши ҳолатдаги қўлёзма нусхаси Туркиянинг Роғиб Пошо кутубхонасида

№1411 инвентарь рақам билан сақланади. Қўлёзма Мустафо ибн Муҳаммад Мулозим томонидан 997/1588 йили кўчирилган. Қўлёзма 99 бетдан иборат, саҳифа ўлчами 17,5x10,5 см, ёзув ўлчами 12,3x5,1 см. Ҳар бир саҳифага 19 қатордан иборат матн ёзилган. Биринчи саҳифа, яъни муқаддима қисми тилла суви югиртирилган безаклар билан безалган. Барча саҳифаларда матн қизил тўртбурчак хошия ичига олинган. Ҳар бир саҳифа четида тасҳих ва таълиқлар мавжуд. Терили мукова, яшил мато билан қопланган. Китоб ҳамду санодан сўнг:

هذه تعريفات جمعتها، واصطلاحات أخذتها من كتب القوم، ورتبتها
على حروف الهجاء [фа ҳазихи таърифот жамаътуҳа ва истилоҳот аҳозтуҳа мин кутуб ал-қовм ва роттабтуҳа аъла ҳуруф ал-ҳижо] (Журжоний, 2018, р. 67) – “Бу бир қавмнинг китобларидан жамлаганим таърифлар ва истилоҳлардир. Уларни ҳижо ҳарфларига кўра тартибладим” жумлалари билан бошланиб, *اليمن في اللغة: القوة، وفي الشرع: تقوية أحد طرفي الخبر بذكر الله تعالى* [ал-ямийн фи-л-луғоти: ал-қувва ва фи-ш-шаръи: тақвияту аҳади торафайи-л-хабар бизикриллаҳи таъала] (Журжоний, 2018, р. 98) – “Қасам луғатда “қувват”, шариатда эса: хабарнинг бир тарафини Аллоҳни зикр этиш билан қувватлашдир” сўзлари билан якунланган.

Юқорида таъкидланганидек, “ат-Таърифот” китобининг қўлёзма нусхалари жуда кенг миқёсда тарқалган ва кўпчилик тадқиқотчилар томонидан ўрганилган. Бугунги кунда асарнинг қўлёзма нусхаларини қайта тадқиқ қилишга бирор ҳожат қолмаган.

Саййид Шариф Журжонийга нисбат берилган “Шарҳ мушкилат ал-Кашшоф” асарининг қўлёзма нусхалари:

АҚШнинг Принстон университети кутубхонасида “Шарҳ мушкилат ал-Кашшоф” номли асарнинг бир қўлёзма нусхаси №2390 инвентарь рақам билан сақланади. Кутубхона каталогида ушбу асар муаллифи Саййид Шариф Журжоний деб кўрсатилган. Қўлёзма колофонида манбанинг 1096/1685 йил Ражаб ойида кўчирилгани кўрсатилган. Хаттот исми кўрсатилмаган. Манба 231 арақ, 462 саҳифадан иборат. Саҳифа ўлчами 30,8x18,5 см, матн ўлчами эса 23x11,5 см ни ташкил этади. Басмала, ҳамд ва санодан сўнг муаллиф асарни: “Кашшоф китобининг тушуниш қийин ўринларини шарҳлаш ва латиф баҳсларидан махфийлик пардасини кўтаришни мақсад қилдик” (Шарҳ мушкилат ал-Кашшоф, 1685 : 2), деб бошлайди. Асар “ал-Кашшоф”нинг “Исро” сураси 111-ояти тафсирининг шарҳи билан якунланган.

Эроннинг Мажлисе шўро миллий кутубхонасида ҳам “Шарҳ мушкилат ал-Кашшоф” номли асарнинг №644с инвентарь рақам остида бир қўлёзма нусхаси сақланади. Ушбу манба тавсифида асар муаллифи аллома Қутбиддин Шерозий (ваф. 711/1311 й.) экани кўрсатилган. Принстон университети кутубхонасида сақланаётган нусха ва Мажлисе шўро миллий кутубхонасида сақланаётган нусха ўзаро таққослаб кўрилганда, уларнинг айнан бир асар экани аниқланди. Аммо Эронда сақланаётган нусха “ал-Кашшоф” асаридаги Нисо сурасининг дастлабки оятлари тафсирига шарҳлар билан якунланган.

Шу билан бирга, Сулаймония кутубхонаси тизимидаги Роғиб Пошо кутубхонасида №172 инвентарь рақам билан “ал-Инсоф ала ал-Кашшоф” номли асарнинг қўлёзма нусхаси сақланади. Мазкур манба ҳам Принстон университети кутубхонасидаги қўлёзманинг бир нусхаси ҳисобланади. Ушбу қўлёзма ҳам Принстон нусхаси каби Басмала, ҳамд ва санодан сўнг: “Кашшоф китобининг тушуниш қийин ўринларини шарҳлаш ва латиф баҳсларидан махфийлик пардасини кўтаришни мақсад қилдик” (Ал-Инсоф ала ал-Кашшоф, р. 2), деб бошланади.

Библиографик асарларда аллома Қутбиддин Шерозийнинг “Мушкилат ат-тафосир” ва “ал-Интисоф шарҳ ал-Кашшоф” номли асарлари мавжудлиги кўрсатилади. Лекин айнан “Шарҳ мушкилат ал-Кашшоф” номли китоби мавжудлиги кўрсатилмаган. Балки ушбу шарҳнинг номи “ал-Интисоф” бўлган бўлиши мумкин. Котиб Чалабий “Кашф аз-Зунун”да Қутбиддин Маҳмуд ибн Масъуд Шерозий “ал-Кашшоф”га икки жилддан иборат хошия ёзганини зикр қилиб ўтган (Халифа, 2008, р. 1477).

Умуман олганда, мазкур икки нусхада ҳам муаллиф номи кўрсатилмаган. Аммо Саййид Шариф Журжонийнинг “ал-Кашшоф” асарига ёзган алоҳида хошияси мавжудлигини инобатга олган ҳолда мазкур асар муаллифи Журжоний эмаслиги ҳақидаги фикрни дадил илгари суриш мумкин. Чунки, фаразан, асар Журжонийга тегишли деб ҳисобланган тақдирда ҳам, агар “Шарҳ мушкилат ал-Кашшоф”ни “Хошия ала ал-Кашшоф” асарида олдин ёзган деб қаралса, у ҳолда хошияни ёзишга эҳтиёж қолмас эди. Хошия олдинроқ ёзилган дейилса ҳам, “ал-Кашшоф”га ёзилаётган хошияни охирига етказмай туриб, айнан унинг шарҳига бағишлаб, бошқа бир янги асарга қўл уриш нафақат илм аҳлининг одатига ҳилоф, балки соғлом мантиққа ҳам тўғри келмайди.

Журжонийга нотўғри нисбат берилган яна бир асар қўлёзмаси:

Сулаймония қўлёзма каталогларида Туркиядаги Амася Боязид II халқ кутубхонасида 1/556 инвентарь

рақам остида сақланаётган Саййид Шариф Журжонийнинг “Шарҳ муфрадот ал-Қуръон” номли асари мавжудлиги кўрсатилган. Мазкур асар 27 варақдан иборат бўлиб, кўчирилган санаси аниқ эмас. Асар Юсуф ибн Мустафо томонидан настаълик хатида кўчирилган бўлиб, ҳар бир саҳифа 17 сатрдан иборат. Саҳифа ва матн ўлчами 18,1x13,8–11,3x6,8 см.

Ушбу асарнинг Журжонийга тегишли экани ҳақида бирорта библиографик ёки био-библиографик манбаларда маълумотлар учрамайди. Қўлёзмани ўрганиш натижасида мазкур манба бутунлай бошқа асар экани аниқланди. Унинг илк саҳифасига “Ҳошияту Исфаҳоний ли Саййид Шариф” (“Саййид Шарифнинг Исфаҳонийга ҳошияси”) деб ёзилган. Аммо қўлёзманинг мазмуни унинг қайси Исфаҳоний асарига ҳошия эканини яққол кўрсатиб беради. “Муфрадот ал-Қуръон” Роғиб Исфаҳоний (ваф. 502/1108 й.)нинг ғарибул-Қуръон илмига оид асари ҳисобланиб, унда Қуръони карим сўзларининг маънолари далиллар асосида баён этилган. Бироқ Амася кутубхонасида сақланаётган нусха Аллоҳнинг иродаси ва қудрати ҳақидаги баҳс билан бошланиб, калом илмига оид бошқа мавзуларни ҳам камраб олган (Журжоний, Ҳошияту Исфаҳоний ли Саййид Шариф, pp. 2-54). Журжоний таълиф этган асарлар орасида “Ҳошия аъла шарҳ ат-Тажрид” номли асар ҳам бўлиб, у Носириддин Муҳаммад ибн Муҳаммад Тусий (ваф. 672/1273 й.)нинг “Тажридул-калом” номли машҳур асарига Шамсиддин Муҳаммад ибн Абдурахмон Исфаҳоний (ваф. 746/1345 й.) томонидан шарҳ сифатида ёзилган “Ташйидул-қавоид шарҳ Тажридил-ақоид” номли асарига ҳошия ҳисобланади (Тоҳиров, 2021:66-74). Демак, Амася Боязид II халқ кутубхонасида 1/556 инвентарь рақам остида сақланаётган қўлёзма нусха Журжонийнинг Роғиб Исфаҳоний қаламига мансуб “Муфрадот ал-Қуръон” асарига ёзган шарҳи эмас, балки Шамсиддин Муҳаммад ибн Абдурахмон Исфаҳоний асарига ёзилган калом илмига оид “Ҳошия аъла шарҳит-Тажрид” асари экани маълум бўлди.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Саййид Шариф Журжоний ўзининг Қуръон илмларига оид асарлари орқали ўрта асрлар, хусусан, темурийлар даври Қуръон илмлари соҳасида ўзига хос ўрин тутган. Унинг араб тили, мантик, балоғат каби илмларда пешқадамлиги Қуръони карим оятлари ва сўзларини изоҳлашда ҳам олимнинг ўзига хос ёндашувини кўрсатиб беради. Айнан шу омил

бугунги кунимизга қадар илмий истеъмолда бўлган “ат-Таърифот” каби нодир асарларнинг юзага келишида муҳим рол ўйнаган. Журжонийнинг Қуръон илмларига оид асарларини тадқиқ этиш миллий давлатчилигимиз асоси бўлмиш темурийлар даври илмий муҳити, хусусан, мазкур даврда Қуръон илмларининг ўрганилишига доир қимматли маълумотларни ўзлаштириш ҳамда уларни илмий жараёнларда қўллаш имкониятини беради. Олимнинг мазкур соҳада ёзилган асарларининг дунё бўйлаб кенг тарқалгани ва уларнинг бугунги кунга қадар сақланиб қолиши уларнинг ўз даври ва кейинги даврларда ҳам ўқувчи ва олимлар томонидан илмий истифодада бўлганини билдиради. Бу каби манбаларни ўрганиш ва уларнинг замонавий аҳамиятини ёритиб бериш қуръоншунослик соҳасидаги тадқиқотларнинг бугунги кундаги муҳим вазифаларидан ҳисобланади.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Шарҳ мушкилат ал-Кашшоф. (1685). Принстон университети кутубхонаси. Қўлёзма № 2309.
2. Ўрта аср Шарҳ алломалари энциклопедияси. (2016). Самарқанд.
3. Gümüş, D. S. (1985). Seyyid Şerif Cürcani. İstanbul: Fatih yaynevi matbaası.
4. Gümüş, D. S. (1993). Cürcani ve Hashiye ala-l-Kashshafi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 179.
5. Ал-Инсоф ала ал-Кашшоф. (б.д.). Сулаймония кутубхонаси. Қўлёзма № 172.
6. Журжоний, С. Ш. (1487). Таржумон ал-Қуръон. Сулаймония кутубхонаси. Қўлёзма № 2605
7. Журжоний, С. Ш. (2012). Ҳошия аъла ал-Кашшоф. Байрут: Дор ал-кутуб ал-исламийя.
8. Журжоний, С. Ш. (2018). Ат-Таърифот. Байрут: Дор ан-Нафоис.
9. Журжоний, С. Ш. (XVI аср). Ҳошия ала ал-Кашшоф. Малик Сауд университети кутубхонаси. Қўлёзма № 212/5111
10. Журжоний, С. Ш. (XVII аср). Ҳошия ала ал-Кашшоф. Принстон университети кутубхонаси. Қўлёзма № ymd_i_03_135
11. Журжоний, С. Ш. (б.д.). Ат-Таърифот. Сулаймония кутубхонаси, Шаҳид Али Пошо бўлими. Қўлёзма № 1411.
12. Журжоний, С. Ш. (б.д.). Таржумон ал-Қуръон. Мажлиси шўро миллий кутубхонаси. Қўлёзма № 1249
13. Журжоний, С. Ш. (n.d.). Ҳошия ала ал-Кашшоф. Туркия: Сулаймония кутубхонаси. Қўлёзма № 171
14. Журжоний, С. Ш. (б.д.). Ҳошияту Исфаҳоний ли Саййид Шариф. Амася Боязид II халқ кутубхонаси. Қўлёзма № 1/556.
15. Зиёдов, Ш. (2019). Самарқандлик алломалар. - Тошкент: Фафур Фулом.

16. Мухтаров, Б. (2019). Ал-Фикҳ ан-нофеъ асари қўлёзмаларининг кодикологик таҳлили. Ислом зиёси, 85-91.
17. Насруллаев, Н. (2020). Манбашунослик. Тошкент: Navro'z.
18. Тоҳиров, Ж. (2021). Носириддин Тусийнинг “Тажрид ал-Калом” асари ва унинг шарҳлари. Ислом зиёси(4), 66-74.
19. Халифа, Х. (2008). Кашф аз-зунун. Байрут: Дор ихё ат-турос ал-арабий.
20. Шайх Муҳаммад Содик. (2014). Самарқанднинг сара уламолари. Тошкент: Hilol-Nashr.
21. Ш. Зиёдов, Қ. Маҳмудов. (2019). Самарқандлик алломалар. – Т.: Ғафур Ғулом.
22. HYPERLINK “<http://yazmalar.gov.tr>” <http://yazmalar.gov.tr>
23. HYPERLINK “<http://ketabpedia.com>” <http://ketabpedia.com>
17. Nasrullayev, N. (2020). Manbashunoslik. – Toshkent: Navro'z.
18. Tohirov, J. (2021). Nosiriddin Tusiyning “Tajrid al-Kalom” asari va uning sharhlari. Islom ziyosi(4), 66-74.
19. Xalifa, H. (2008). Kashf az-zunun. Bayrut: Dor ihyo at-turos al-arabiy.
20. Shayx Muhammad Sodik. (2014). Samarqandning sara ulamolari. – Toshkent: Hilol-Nashr.
21. Sh. Ziyodov, Q. Mahmudov. (2019). Samarqandlik allomalar. – T.: G'afur G'ulom.
22. <http://yazmalar.gov.tr>
23. <http://ketabpedia.com>

REFERENCES:

1. Sharh mushkilat al-Kashshof. (1685). Prinston universiteti kutubxonasi. Qo'lyozma № 2309.
2. O'rta asr Sharq allomalari ensiklopediyasi. (2016). Samarqand.
3. Gümüş, D. S. (1985). Seyyid Şerif Cürcani. İstanbul: Fatih yaynevi matbaasi.
4. Gümüş, D. S. (1993). Cürcani ve Hashiye ala-l-Kashshafi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 179.
5. Al-Insof ala al-Kashshof. (b.d.). Sulaymoniya kutubxonasi. Qo'lyozma № 172.
6. Jurjoni, S. Sh. (1487). Tarjumon al-Qur'on. Sulaymoniya kutubxonasi. Qo'lyozma № 2605
7. Jurjoni, S. Sh. (2012). Hoshiya a'la al-Kashshof. Bayrut: Dor al-kutub al-islamiyya.
8. Jurjoni, S. Sh. (2018). At-Ta'rifot. Bayrut: Dor an-Nafois.
9. Jurjoni, S. Sh. (XVI asr). Hoshiya ala al-Kashshof. Malik Saud universiteti kutubxonasi. Qo'lyozma № 212/5111
10. Jurjoni, S. Sh. (XVII asr). Hoshiya ala al-Kashshof. Prinston universiteti kutubxonasi. Qo'lyozma № ymdi_03_135
11. Jurjoni, S. Sh. (b.d.). At-Ta'rifot. Sulaymoniya kutubxonasi, Shahid Ali Posho bo'limi. Qo'lyozma № 1411.
12. Jurjoni, S. Sh. (b.d.). Tarjumon al-Qur'on. Majlisi sho'ro milliy kutubxonasi. Qo'lyozma № 1249
13. Jurjoni, S. Sh. (n.d.). Hoshiya ala al-Kashshof. – Turkiya: Sulaymoniya kutubxonasi. Qo'lyozma № 171
14. Jurjoni, S. Sh. (b.d.). Hoshiyat Isfahoniy li Sayyid Sharif. Amasya Boyazid II xalq kutubxonasi, Qo'lyozma № 1/556.
15. Ziyodov, Sh. (2019). Samarqandlik allomalar. – Toshkent: G'afur G'ulom.
16. Muxtarov, B. (2019). Al-Fiqh an-nofe' asari qo'lyozmalarining kodikologik tahlili. Islom ziyosi, 85-91.